

**TISKOVÁ A INFORMAČNÍ POLITIKA
ORGÁNŮ ÚV KSČ V LETECH
1968–1989**

MARTIN ŠTEFEK

Gustáv Husák předává tajemníku ÚV KSČ Janu Fojtíkovi Řád republiky u příležitosti jeho 50. narozenin.

Zásada, podle které „tisk, rozhlas a televize musí být přísně řízen[y] přímo ze stranického centra“,¹ byla nedílnou součástí vedoucí úlohy strany v režimech sovětského typu. Tato aspirace – většinou více či méně úspěšně realizovaná – se přirozeně týkala celé řady dalších politik (ekonomické, zemědělské, bezpečnostní aj.). Cílem této kapitoly však bude ukázat, že tisková a informační politika KSČ nebyla pouze jednou z řady *policies*, o které strana chtěla rozhodovat přímo z centra. (Tématem přirozeně budou též limity této aspirace.) Organizačně se řízení sdělovacích prostředků příliš neodlišovalo od řízení jiných sfér (proniknutí stranických struktur z centra do redakcí, vzorec jednání aktérů a tok

1 *Národní archiv* (dále *NA*), fond (f.) KSČ–ÚV, Oldřich Švestka, svazek (sv.) 3, archivní jednotka (a. j.) 16, Informace pro soudruha J. Kempného, Poznámky k „Návrhu na systém řízení tisku a státních informačních prostředků“, nečíslováno.

požadavků shora dolů byl v zásadě analogický ke způsobu řízení hospodářských či společenských organizací), ovšem na rozdíl od ostatních „běžných“ politik ta tisková tvořila zásadní pilíř režimního² fungování. Nejednalo se přitom pouze o komunikační monopol – vlastnost charakteristickou pro většinu nedemocracií –, jež umožňuje propagovat oficiální stranickou či vládní politiku a eliminovat opoziční či pro režim nežádoucí alternativní pohledy. Tisková a informační politika na úrovni centrálních stranických orgánů zde pojmáme jako *metapolitiku*, jež byla nedílnou (a nezbytnou) součástí politického procesu v rámci vládnoucí strany. Tomuto zaměření odpovídá pramenná základna. Hlavními zdroji pro zpracování této kapitoly byly archivní fondy předsednictva ÚV KSČ (02/1), výkonného výboru předsednictva ÚV KSČ (02/6), sekretariátu ÚV KSČ (02/4), generálního tajemníka ÚV KSČ (07/15), byra pro řízení stranické práce v českých zemích (02/7) a fond Oldřicha Švestky, obsahující materiály příslušných oddělení ÚV KSČ.

Michael P. Gehlen ve své vlivné práci *The Communist Party of the Soviet Union: A Functional Analysis*, z roku 1969, jako jeden z prvních západních sovětologů aplikoval tehdy tolik populární funkcionální analýzu na „realitu“ sovětské státostrany. Komunistická strana, kterou v zásadě pojímal v dobových termínech jako *systém*, podle něj měla čtyři vzájemně související základní funkce: 1) socializační, 2) náborovou, 3) specifikace cílů, 4) dosažení cílů.³ V zásadě se jednalo – v daném pořadí a v kontextu fungování komunistických stran – o oblast agitace a propagandy,

- 2 Režim je v této kapitole pojímán zcela standardně v návaznosti na klasické Eastonovo pojetí. Podle něj režim obsahuje „cíle a politické hodnoty, normy či pravidla hry a struktury, prostřednictvím kterých je v politickém systému organizována moc“. EASTON, David: *Theoretical Approaches to Political Support*. In: *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, roč. 9, č. 3 (1976), s. 431–448, zde s. 437.
- 3 GEHLEN, Michael P.: *The Communist Party of the Soviet Union. A Functional Analysis*. Bloomington, Indiana University Press, 1969, s. 15.

kádrové politiky, nastolování agendy (vstupy do systému) a implementace politických rozhodnutí (výstupy ze systému). Naším cílem zde bude ukázat, že tisková (meta) politika je svázána nejen s funkcí první,⁴ ale dominantně především s poslední jmenovanou funkcí. Normotvorná činnost režimu totiž nebyla postavena pouze na přijímaní zákonů. Realizace mnoha důležitých cílů stanovených politickými elitami často spočívala na „zabezpečení“ politik definovaných v dokumentech, jež měly deklaratorní charakter.⁵ Například ekonomická propaganda mohla být

- 4 Vládnoucí komunistické strany aspirovaly na vytvoření „nového člověka“. Propracovaný systém propagandy a agitace prostupující sféry vzdělání, kultury a žurnalistiky měl být – spolu se systémem vzdělávání – prostředkem k dosažení tohoto cíle. Úspěch či neúspěch režimních indoktrinací přiléhavě hodnotil klasik sociologie politiky Gabriel Almond – ukázal, že český „nový člověk“ byl v roce 1968 „pevněji oddán sociálnědemokratickým a libertariánským hodnotám než Čech v roce 1946“. ALMOND, Gabriel A.: *Communism and Political Culture Theory*. In: *Comparative Politics*, roč. 15, č. 2 (1983), s. 127–138, zde s. 137. Podrobněji o dominanci „nekomunistických hodnot“ viz BROWN, Archie – WIGHTMAN, Gordon: *Čechoslovakia: Revival and Retreat*. In: BROWN, Archie – GRAY, Jack (eds.): *Political Culture and Political Change in Communist States*. London and Basingstoke, The Macmillan Press, 1977, s. 159–196. Propagandu v tomto textu nepojmáme jako oblast zájmu specifickou pro komunistický „totalitarismus“. V tomto kontextu připomínáme klasika teorie totalitarismu Sigmunda Neumanna, který v roce 1942 psal: „Kdekoliv existuje lidská společnost, existuje také propaganda, to znamená, vědomý pokus ovládat postoje jiných a následkem toho řídit jejich jednání.“ NEUMANN, Sigmund: *Permanent Revolution: Totalitarianism in the Age of International Civil War*. New York, Frederick A. Praeger, 1965, s. 205.
- 5 Dokumenty jako například Akční program KSČ, Soubor opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980 či Zásady přebudování hospodářského mechanismu sice byly svázány s právními normami, jako celek však byly souborem deklarací, k jejichž realizaci bylo třeba přesvědčit nižší stranické složky i nestraníky. Totéž platilo o „běžných“ (a právně zcela nevymahatelných) usneseních pléna ústředního výboru KSČ. Jejich úspěšné uvedení v život přímo souviselo se způsobem, jakým strana o událostech informovala širokou stranickou i nestranickou veřejnost. Propaganda, agitace a vzdělávání měly nejen indoktrinovat, nýbrž také organizovat a uvádět v život jednotlivé politiky.

z pohledu zainteresovaného stranického úseku pojmána jako nástroj k formování „správných“ postojů lidí. Současně však – bez ohledu na úspěch či neúspěch onoho „formování“ – byla mechanismem, jak těžkopádný kolos centrálně plánovaného hospodářství rozpohybovat. Například některé tituly stranického tisku sloužily jako nástroj organizace. Princip demokratického centralismu⁶ vlastně tvořil „informační systém“, v němž byl tok informací pro zajištění základních mocenských funkcí (stranické řízení organizací, „právo kontroly“) usměrňován shora dolů i zdola nahoru. Zásadní funkcionální změny tohoto informačního systému, jež se čas od času v různých komunistických státostranách objevovaly, nevyhnutelně měnily charakter režimu, jak se snad nejzřetelněji ukázalo v Československu během roku 1968. Následující chronologicky řazené oddíly zachycují režimní dynamiku na pozadí zhroucení tiskové (meta)politiky během pražského jara, sledují personální a institucionální změny v orgánech ÚV KSČ na počátku normalizace, hledají moment „konsolidace“ informačního systému a popisují jeho dynamiku do roku 1989.

PŘÍČINA? NÁSLEDEK? ASPEKTY ZHROUCENÍ INFORMAČNÍHO MONOPOLU V DOBĚ PRAŽSKÉHO JARA

Během roku 1968 došlo díky příhodné a zcela unikátní mocenské konstelaci k akceleraci tendencí, jež bez ohledu na sféru (politická, společenská, kulturní či ekonomická) a původ (domácí problémy a intelektuální zdroje, zahraniční inspirace/adaptace) zpravidla krystalizovaly dlouho před

V návaznosti na úvod knihy tak připomínáme, jak moc je např. pojem „propaganda“ svázán s kontextem, ve kterém je užíván.

- 6 Podstatou demokratického centralismu byl princip, podle kterého „usnesení vyšších orgánů jsou bezpodmínečně závazná pro všechny nižší orgány“. ŠOLC, Miroslav – FOLPRECHT, Vladimír: *Organizační výstavba stranických orgánů a organizací a jejich základní úkoly*. Praha, Svoboda, 1984, s. 11.

lednem 1968. „Košerům“ různého druhu je ostatně věnována bohatá domácí i zahraniční historiografická produkce. „Osmašedesátý“ je pak jedním z nejpodrobněji zmapovaných témat moderních československých dějin. Výklad problematik, na které se zaměřujeme, se neobejde bez návratu do roku 1968. Normalizační tisková politika v nejširším smyslu totiž byla v rozhodující míře reakcí na praxi pražského jara a částečně rovněž na praxi takzvaného předlednového období. Intelektuální klima se sice proměňovalo nejpozději od začátku šedesátých let (bylo by chybou pražské jaro obecně redukovat na období od večera 5. ledna do brzkého rána 21. srpna 1968), ovšem kvalitativní proměna vedoucí úlohy strany,⁷ která k překvapení všech zúčastněných rychle a nenadále nastala během několika prvních týdnů roku 1968, vytvořila podmínky pro vyjevení do té doby spíše skrytých projevů plurality⁸ v mnoha oblastech politického, hospodářského a společenského života. Tisk, rozhlas a televize se rychle a na přechodnou dobu zhostily funkcí, které jim z hlediska sovětského pojetí sdělovacích

7 Takzvaná vedoucí úloha strany nespočívala pouze na většinách, které KSČ generovala v rámci nekompetitivních voleb do zastupitelských orgánů. Projevovala se schopností (či aspirací) kontrolovat rozhodovací proces na všech stupních výstavby politického, hospodářského a společenského života. Oficiální stranické dokumenty hovoří o vzájemně podmíněných funkcích: poznávací (poznání „objektivních zákonitostí“), programátorské (příprava usnesení), výchovná (propaganda usnesení), organizátorská (zejm. kádrová politika) a kontrolní. ŠOLC, Miroslav – MRHAL, Tomáš – FOLPRECHT, Vladimír: *Vedoucí úloha Komunistické strany Československa: Odpovědi na některé otázky*. Praha, Svoboda, 1983, s. 14–15.

8 Pojem „pluralismus“ zde používáme zejména v návaznosti na odkaz H. Gordona Skillinga, který v mnoha svých dílech tematizoval skupinový konflikt v zemích bývalého východního bloku. Ze studia intenzity a charakteru konfliktu vychází známá typologie autoritářských režimů. Srov. SKILLING, H. Gordon: *Interest Groups and Communist Politics Revisited*. In: *World Politics*, roč. 36, č. 1 (1983), s. 1–27, zde s. 7. Skillingovu typologii pak adoptuje Juan Linz ve svém vrcholném teoretickém díle: LINZ, Juan J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2000, s. 254–255.

prostředků nenáležely: Ve zcela neopakovatelné atmosféře roku 1968 spoluvytvářely politickou arénu, v níž se znenadání objevili (staro)noví aktéři, nové myšlenky i vizuální podněty. Normalizační propaganda většinu z nich po roce 1969 shrnula pod pojmy jako „pravcový oportunistus“, „revizionismus“ aj. Ať už se jednalo o frakce v rámci strany, zájmové skupiny, organizace občanské společnosti, vědecká paradigmatata či názorové platformy, rozhodně nelze hovořit o monolitním „reformním hnutí“. Právě naopak. Československý tisk – stranický i nestranický – navždy uchová fascinující obraz bohatých debat o minulosti, tehdejší současnosti a budoucnosti země. Předčasný konec pražského jara zamezil vitálnímu – a pro svobodnou společnost charakteristickému – konfliktu, k němuž se v mnoha sférách nevyhnutelně a zcela přirozeně schylovalo.⁹ Normalizační vedení se po roce 1969 vypořádalo jak s reprezentanty jednotlivých (z pohledu normalizátorů různě revizionistických) myšlenkových a politických proudů, tak i s institucionálním nastavením, v němž se tato potencialita konfliktu odehrávala.

Pojem „institucionální nastavení“ je zde myšlen převážně ve funkčním, spíše než strukturálním smyslu. Institucionální výstavba do srpna 1968 zůstala – až na nepatrné výjimky – prakticky netknutá; měnila se „pouze“ (často nepsaná) pravidla hry a vzorce chování a jednání aktérů. Závažnost změn byla Sověty i později Husákovým vedením označena pojmem „kontrarevoluce“,¹⁰ někteří doboví

9 Posrpnová situace zamezila otevřenému konfliktu vzájemně nesourodých myšlenkových proudů jak v rámci reformního hnutí, tak například v akademii, jež v poměrně krátké době nasála velké množství zahraničních intelektuálních podnětů. Srov. ŠTEFEK, Martin: Czechoslovakia's Discreet Behavioral Revolution in the 1960s: The Momentum of Convergence? In: *Communist and Post-Communist Studies*, roč. 54, č. 1–2 (2021), s. 196–212.

10 Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. In: *Rukověť stranického funkcionáře. Z dokumentů orgánů KSČ*. Praha, ÚV KSČ, 1973, s. 144.

badatelé hovořili o revoluci,¹¹ jiní tematizovaly zásadní posun charakteru režimu.¹² Fakt, že se akcelerací déletrvajících tendencí během několika týdnů charakter režimu zcela proměnil, svědčí o křehkosti struktur, které byly často pojímány jako rigidní a všemocné. Zkušenost roku 1968 u nás ukazuje na možnosti dynamiky politické moci v režimech sovětského typu i na možnost aplikovat na tuto „realitu“ různá pojetí politické moci.¹³ Různorodost aktérů, jejich jednání a motivací pak činí z osmašedesátého téma pro širokou škálu vědních oborů. Rovněž sdělovací prostředky v roce 1968 sehrávají více rolí. Byly nejen svědkem, ale i předním aktérem transformací nejrůznějšího typu. Některé deníky a týdeníky se staly platformou vzniku politických programů, jiné artikulovaly zájmy nátlakových skupin. Další tituly, především stranické, pak byly nuceny hledat novou roli v podmínkách kvalitativní proměny „vedoucí úlohy“.

Co se tehdy v osmašedesátém tak radikálně změnilo? Cenzura byla zrušena zákonem až v červnu 1968 (podrobněji viz 2. kapitola). Skoro vše podstatné – zejména *faktické* zrušení cenzury – se na poli sdělovacích prostředků odehrálo předtím. Proměna systému informování tak souvisí s celkovou situací uvnitř klíčových institucí komunistického režimu. Vedení strany svůj program pro tuto oblast formulovalo často spíše ve vleku událostí, než že by je tímto programem definovalo. Polednovou situaci uvnitř KSČ lze snáze popsat než vysvětlit. Ještě v prosinci nebyl přicházející leden vnímán jako bod radikálního zlomu; Alexander Dubček nebyl vybrán jako jediný kandidát na nejvyšší pozici ve straně pro svůj domnělý či skutečný reformismus. Jistě, Novotného

11 SKILLING, H. Gordon: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton, Princeton University Press, 1976.

12 Přehledně viz LINZ, J. J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, s. 255–256.

13 Viz ARENDT, Hannah: *On Violence*. New York, A Harvest Book Harcourt, Inc., 1970.

odchod byl symbolem ledasčeho; Dubček jako symbol se musel teprve utvořit. Do pozice prvního tajemníka ÚV KSČ byl zvolen dne 5. ledna 1968 spolu s dalšími čtyřmi novými členy předsednictva – Josefem Borůvkou, Janem Pillerem, Emilem Rigem a Josefem Špačkem. *Rudé právo* tuto volbu prezentovalo jako kontinuitu¹⁴ a vskutku, i mnozí radikální reformátoři ji mohli vnímat jako kontinuitní vzhledem k dlouhodobě připravovaným reformním koncepcím, jež se měly (shora) realizovat. Změna na pozici prvního tajemníka ÚV KSČ ostatně byla spojena s politickým programem. Nastolil jej Ota Šik dne 19. prosince 1967 na plénu ÚV ve svém vystoupení, v němž plédoval za proměnu postavení orgánů ÚV i za vypracování „akčního politického a ekonomického programu“.¹⁵ Plánem rozhodně byla reforma (jakkoliv konfliktní mohly být pozice proponentů jednotlivých koncepcí, jež v základních konturách byly hotové dlouho před lednem 1968), nikoliv zhroucení systému. Pojem „zhroucení“ zde přitom není nadnesený. Vedení strany se v prvních týdnech roku 1968 zacyklilo v debatách o postavení sebe sama v mocenské hierarchii,¹⁶ a zatímco zdlouhavě připravovalo Akční program, začali reformní agendu nastolovat vnější aktéři – často prostřednictvím novin a časopisů.

- 14 Zpráva o zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa. In: *Rudé právo* (6. 1. 1968), s. 1.
- 15 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC Jan (eds.): *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IX/1.) Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, 1999, s. 39, dokument 3, Záznam vystoupení Oty Šika na prosincovém zasedání ústředního výboru KSČ.
- 16 Na začátku února předsednictvo ÚV KSČ debatovalo o své roli i o vztahu k dalším orgánům ÚV. Srov. *tamtéž*, s. 72–78, dokument 12, Poznámky z diskuse na 58. schůzi předsednictva ústředního výboru KSČ o návrhu obsahového zaměření přístupu k hodnocení činnosti orgánů ústředního výboru KSČ a k vymezení funkcí, vzájemných vztahů a dělby práce a o politické situaci.